

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА
БІБЛІОТЕКА**

ІВАНЧЕНКО ЛЕСЯ АНТОНІВНА

УДК [001.89+378]: 63.001.8(477)«Дубровський»(043.3)

**НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ
П. М. ДУБРОВСЬКОГО (1857–1916) В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
ВІТЧИЗНЯНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: доктор сільськогосподарських наук,
професор, академік НААН
Вергунов Віктор Анатолійович
Національна наукова сільськогосподарська
бібліотека Національної академії аграрних
наук України,
директор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Коцур Надія Іванівна
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди»,
завідувач кафедри медико-біологічних
дисциплін і валеології

кандидат історичних наук
Нижник Світлана Володимирівна
Уманський національний університет
садівництва,
директор наукової бібліотеки

Захист відбудеться «30» травня 2017 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал.

Із дисертацією можна ознайомитись у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал.

Автореферат розіслано «29» квітня 2017 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

О.А. Пашківська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі історичного розвитку сільського господарства та розв'язання проблеми продовольчої безпеки України першочергове значення надається зростанню рівня наукового забезпечення галузі. У цьому зв'язку залишається актуальною проблема дослідження практичного впровадження новітніх галузевих наукових розробок попередніми поколіннями вчених. Фундамент цих знань є потужним теоретичним та методологічним базисом щодо формування подальшої стратегії раціонального ведення сільського господарства. Внесок окремих вітчизняних учених у становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи на українських землях наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. скоріш із політичних уподобань тривалий час замовчувався або не досліджувався. На цьому етапі об'єктивне відтворення процесів розвитку вітчизняної аграрної науки і дослідної справи було б неповним без визначення внеску талановитого фахівця-агронома, теоретика і практика, організатора сільськогосподарських шкіл, популяризатора наукового ведення сільського господарства, першого урядового Полтавського губернського агронома П. М. Дубровського (1857–1916).

Наукова й організаційна діяльність визначного для свого часу фахівця-аграрія була багатогранною та змістовною. Полтавщині аграрій П. М. Дубровський присвятив 17 років творчого життя. За цей час він науково опрацював і висвітлив багато питань, які поставали на той час перед землеробами – власниками маєтків та селянами-господарями, зокрема у галузях: землеробства, рослинництва, ентомології, садівництва, лісорозведення, тваринництва, польового і лугового кормовиробництва, економіки ведення сільського господарства, метеорології тощо.

Проведення історико-наукового дослідження життєвого шляху і творчої спадщини П. М. Дубровського дасть змогу освітити перебіг певних історичних подій і явищ у вітчизняній сільськогосподарській дослідній справі з метою формування подальшої стратегії раціонального ведення сільського господарства і як найшвидшого впровадження новітнього досвіду у господарствах різної спеціалізації та форм власності на землю.

Наразі важливо не лише відродити забуті імена, а й визначити належне місце кожної особистості у справі розбудови основ подальшого розвитку аграрного сектору сільськогосподарської дослідної справи. З огляду на це науково-пізнавальна та практично-прикладна актуальність обраної теми, визначення ступеня її наукового розроблення зумовили вибір дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукової теми: «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0114U001207); «Науково-організаційні та регулятивні засади

інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0116U002102).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є цілісний науково-історичний аналіз науково-організаційної та освітньої діяльності П. М. Дубровського, відтворення його внеску в розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких **задач**:

- з'ясувати стан наукової розробки та рівень джерельного забезпечення, обґрунтувати методологічні засади дослідження;
- визначити чинники становлення наукового світогляду П. М. Дубровського;
- виділити та охарактеризувати основні періоди його діяльності;
- систематизувати творчий доробок П. М. Дубровського, обґрунтувати його значення у становленні і розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи;
- комплексно оцінити науково-організаційну діяльність П. М. Дубровського;
- узагальнити його основні здобутки з популяризації досягнень вітчизняної аграрної науки та сільськогосподарської дослідної справи.

Об'єктом дослідження – становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Предмет дослідження – науково-організаційна, освітня, просвітницька та громадська діяльність П. М. Дубровського, його наукові розробки та їх практичне впровадження у процесі становлення й розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в 1883–1916 рр.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на загальнонаукових принципах історичного пізнання: історизмі, об'єктивності, системності, комплексності, науковості, багатофакторності та всебічності. При виконанні поставлених задач використано методи дослідження: порівняльно-історичний, системно-структурний, проблемно-хронологічний, бібліографічний, статистичний, періодизації, персоніфікації. У процесі виконання дослідження використано методи термінологічного, джерелознавчого та архівознавчого аналізу.

Хронологічні межі дослідження окреслені роками насамперед перебування П. М. Дубровського на посаді першого урядового Полтавського губернського агронома та інспектора сільського господарства Полтавщини у 1889–1906 рр. В окремих випадках часові межі дослідження охоплюють події, що відбулися *до* або *після* встановленого періоду з метою аналізу становлення і розвитку галузево-освітньої наукової думки, формування наукового світогляду вченого.

Територіальні межі дослідження визначено регіонами життєдіяльності П. М. Дубровського.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у постановці та розробленні проблеми, яку на разі в історичній науці всебічно й об'єктивно не розкрито.

У дисертації *вперше* у вітчизняній історіографії здійснено всебічне, комплексне дослідження життєвого шляху, науково-організаційної, освітньої, просвітницької та громадської діяльності П. М. Дубровського; виокремлено чинники його становлення як вченого; запропоновано періодизацію творчого шляху. Здійснено історико-науковий аналіз його творчої спадщини за основними напрямками його наукової діяльності. Сформульовано авторське бачення теоретичного і практичного внеску П. М. Дубровського у становлення і розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як фундатора і популяризатора її основних здобутків у вимірі загальної еволюції галузевої наукової думки. Конкретизовано досягнення П. М. Дубровського у розробленні таких наукових напрямів і проблем: визначення ефективної глибини оранки, сівозміна, пропагування застосування землеробських машин і знарядь, популяризація і поширення нових зернових і кормових культур, сортів дерев, порід тварин та ін.

Удосконалено підходи до систематизації творчого доробку П. М. Дубровського, обґрунтовано пріоритетність і соціальну значимість його прикладних досліджень як основи організації вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

У джерелознавчому плані новизна дисертаційного дослідження полягає у запровадженні до наукового обігу маловідомих матеріалів з Державних архівів України та Російської Федерації.

Отримав подальший розвиток напрям наукової роботи з відтворення діяльності вітчизняних фахівців-аграріїв, сільськогосподарських шкіл, товариств, галузевих науково-дослідних установ, вивчення внеску вчених-фундаторів у системі аграрної науки та сільськогосподарської дослідної справи наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення і висновки дисертаційного дослідження та введені до наукового обігу документи, матеріали можуть бути використані при подальшому вивченні об'єкта дослідження. Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні спецкурсів «Історія науки й техніки», «Історія сільськогосподарської науки», «Історія України», «Охорона природи», «Краєзнавство», а також для написання галузевих підручників, навчальних посібників, укладання довідників, словників, енциклопедій; при проведенні екскурсій у краєзнавчих музеях тощо.

Особистий внесок здобувача. Винесені на захист результати дисертаційного дослідження, узагальнюючі висновки теоретичного й практичного значення, судження та сформульовані на їх основі авторські твердження, а також їх доказова база є основним науково-теоретичним здобутком дисертанта.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та висновки дисертації висвітлено й обговорено на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, форумах: Х Всеукраїнському молодіжному форумі «Роль молодих вчених в аграрній науці: України і світ» (м. Київ, 20 лютого 2015 р.); Х Всеукраїнській конференції молодих вчених та спеціалістів «Історія науки і техніки в Україні» (м. Київ, 16 травня 2016 р.); науково-практичній конференції

«Сіверщина в історії України» (м. Глухів, 28–31 травня 2016 р.); III Міжнародній науковій конференції «Лікарські рослини: традиції та перспективи досліджень», (с. Березоточа, 14–15 липня 2016 р.)

Публікації. За основними результатами дисертаційного дослідження опубліковано 10 одноосібних наукових праць, з яких – 6 статей у наукових фахових виданнях; 1 статтю в іноземному науковому виданні; 3 публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура і обсяг дисертації підпорядковані меті й відповідним дослідницьким завданням, зорієнтовані на цілісне та взаємопов'язане висвітлення проблем, сукупність яких узгоджується з предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел (437 найменувань) та 8 додатків. Повний обсяг дисертації – 254 сторінки, обсяг основного тексту викладено на 197 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, зв'язок роботи з науковою тематикою; сформульовано мету й завдання дослідження; визначено його об'єкт, предмет, хронологічні межі, методи наукового пошуку, розкрито наукову новизну та практичне значення результатів дисертаційного дослідження; наведено відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів дослідження, публікації та структуру дисертаційної роботи.

У першому розділі **«Історіографія проблеми, джерельна база та методологічна основа дослідження»** здійснено історіографічний аналіз стану вивчення наукової проблеми, охарактеризовано її джерельну базу, обґрунтовано методологію наукового пошуку.

У підрозділі *1.1. «Ступінь наукової розробки проблеми»* в порівняльно-історичному аспекті розглянуто специфіку відображення у вітчизняній літературі багатогранної діяльності на науково-освітній аграрній ниві П. М. Дубровського. Сукупність праць, які безпосередньо чи побіжно висвітлюють його життя та творчу діяльність, поділено на три групи: 1) напрацювання дореволюційного періоду (1877–1917 рр.), 2) історіографія радянського періоду (1917–1991 рр.), 3) сучасна українська історіографія (1991–2016 рр.).

Встановлено, що перші згадки про П. М. Дубровського зафіксовано в «Журналах засідань ради Петровської землеробської та лісівничої академії», «Відомостях Петровської землеробської та лісової академії», де він здобував агрономічну освіту та відбулося формування його наукового світогляду.

Інші публікації цього періоду – довідники та словники про вчених і письменників. Автор «Краткого биографического словаря ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века» І. Ф. Павловський¹ повідомляє про П. М. Дубровського як талановитого фахівця аграрної справи. Укладач видання «Источники словаря русских писателей» С. А. Венгеров згадує П. М. Дубровського

¹ Дубровский Павел Михайлович. И. Ф. Павловский. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины века. – Полтава : Полтавская Ученая Архивная Комиссия. Тип.-лит. приемников Дохмана, 1912. – С. 66.

як «письменника з питань сільського господарства»². Інші видання того періоду містять короткі фрагментарні повідомлення про діяльність П. М. Дубровського як статиста Тамбовської земської управи, члена Вченого Комітету Міністерства землеробства і державних маєтностей, директора Уманського училища садівництва, редактора журналів «Хуторянин», «Сельское хозяйство и лесоводство».

Виявлено, що повідомлення про дослідницьку діяльність П. М. Дубровського зафіксовано у статистичних відомостях Курської та Тамбовської губерній. Важливу інформацію щодо певних аспектів предмета дослідження висвітлено в «Журналах засідань Полтавського товариства сільського господарства». Некрологи побіжно розкривають біографічні факти, фахову і громадську діяльність та дають оцінку досягнень П. М. Дубровського.

Досліджено, що у першій декаді радянської доби О. П. Модестов у праці «Очерки по истории агрономии в жизнеописаниях земледельцев и строителей разумного земледелия»³ наводить негативні відгуки про П. М. Дубровського та його колег. На думку дисертанта, багато в чому через це постать талановитого аграрія в радянські часи було знівельовано.

За результатами досліджень з'ясовано, що після здобуття Україною незалежності відродженню імені П. М. Дубровського із забуття сприяла низка публікацій вчених-аграріїв та істориків. Доцент Полтавської державної аграрної академії В. М. Самородов відзначив у «Енциклопедії сучасної України» П. М. Дубровського як визначного організатора аграрного виробництва на широкій науковій основі в районі⁴. Більш детально діяльність П. М. Дубровського на ниві розбудови вітчизняної аграрної галузі цей автор описує в монографії «Полтавське сільськогосподарське товариство (1865–1920 рр.): історія, звитяги, першопостаті»⁵ (2015 р.), розкриваючи спектр діяльності вченого, його внесок у розвиток сільського господарства не лише для Полтавської губернії, а й для вітчизняної сільськогосподарської науки в цілому.

У монографічному виданні «Полтавська державна аграрна академія. Історичний нарис (1920–2010)» подається інформація про П. М. Дубровського в переліку осіб, які заклали основи для створення цього закладу⁶.

Про визначне місце і роль П. М. Дубровського в історії існування аграрної науки і освіти в Україні пише академік НААН В. А. Вергунов. У своїх працях з історії становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи, статтях, наукових доповідях, приурочених до ювілейних дат установ та особистостей, він

² Дубровский, Петр [Павел] Михайлович, современный писатель по сельскому хозяйству. Венгеров С. А. Источники словаря русских писателей: в 4 т. Собрал С. А. Венгеров. – СПб.: Тип. Имп. акад. наук, 1910. – Т. 2: Гогоцкая–Карамзин. – С. 322.

³ Модестов А. П. Очерки по истории агрономии в жизнеописаниях земледельцев и строителей разумного земледелия / А. П. Модестов. – М. : Изд-во Наркомзема «Новая деревня», 1924. – Вып. 1. – С. 120.

⁴ Самородов В. М. Дубровский Павло Михайлович / В. М. Самородов // Енциклопедія сучасної України. – Т. 8 : Дл. – Дя. Додаток : А–Г. – К., 2008. – 493 с.

⁵ Самородов В. М. Полтавське сільськогосподарське товариство (1865–1920) : історія, звитяги, першопостаті / В. М. Самородов, С. Л. Кигим ; наук. ред. В. М. Самородов. – Полтава : Дивосвіт, 2015. – 160 с.

⁶ Полтавська державна аграрна академія. Історичний нарис (1920–2010) / В. Писаренко, В. Аранчій, М. Опара. – Полтава : РВВ Полтавської державної аграрної академії, 2010. – 296 с.

аналізує життєвий шлях, професійну і громадську діяльність П. М. Дубровського. Виявлено, що в них академік В. А. Вергунов згадує вченого як піонера і популяризатора на ниві становлення аграрної науки та сільськогосподарської дослідної справи⁷.

Отже, історіографія проблеми дослідження досить різнопланова. Порівняльний аналіз відповідних напрацювань дає підстави стверджувати, що у більшості праць відображено окремі аспекти та періоди становлення й розвитку сільськогосподарської дослідної справи, діяльність П. М. Дубровського на цій ниві. Зважаючи, що тема дисертаційного дослідження має за мету розкрити внесок ученого в розвиток сільськогосподарської галузі, його роль і місце в історії аграрної науки, тоді як більшість публікацій обмежується короткими біографічними відомостями про П. М. Дубровського чи описом перебігу подій його діяльності в Полтавському товаристві сільського господарства та інших організаціях. Це засвідчує актуальність науково-історичного дисертаційного дослідження, в якому комплексно розглядалася б науково-організаційна та освітня діяльність цієї особистості.

У підрозділі 1.2. «Характеристика джерельної бази дослідження» проаналізовано науково-пізнавальний потенціал використаних джерел і матеріалів, різних за походженням, видами, формою, ступенем персоніфікації, ознаками та змістом. Це передусім: 1) архівні документи; 2) опубліковані офіційні документи органів державної влади, наукових та громадських організацій, офіційних установ; 3) наукові праці вчених-аграріїв; 4) опубліковані наукові й науково-публіцистичні праці П. М. Дубровського; 5) науково-публіцистична та документальна література; 6) енциклопедичні видання; 7) статистично-довідкові видання; 8) сучасні інформаційні засоби (інтернет-сайти, наукові журнали).

Особливий інтерес для дослідження теми становлять архівні матеріали, що зберігаються у фондах Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО) (Чернігівська духовна консисторія Ф. 679), Державного архіву Курської області (ДАКО) (Курського губернського управління Ф. 33, Курсько-Орловського управління державних маєтностей Ф. 155), Державного архіву Тамбовської області (ДАТО) (Тамбовського губернського жандармського управління Ф. 4), Державного архіву Полтавської області (ДАПО) (Полтавська губернська земська управа Ф. 723, Полтавська міська дума Ф. 755). В Російському державному історичному архіві (РДІА, Санкт-Петербург) (фонди Канцелярії Міністерства землеробства Ф. 381,

⁷ Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В. А. Вергунов. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії», кн. 28) – К., 2009. – С. 134; Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : організаційний аспект / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – К. : Аграр. наука, 2012. – 416 с. – (Кн. 68); Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов ; НААН, ДНСГБ. – К., 2012. – Ч. 4 : До 90-річчя від дня створення ДНСГБ НААН. – 324 с. : портр. – (Кн. 58); Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов ; НААН, ДНСГБ. – К., 2010. – Ч. 3. – 284 с. – (Кн. 36); Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К. : Аграр. наука, 2008. – Ч. 2. – 563 с. – (Кн. 24). Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К. : Аграр. наука, 2006. – 492 с. – (Кн. 12); Павло Дубровський – перший губернський агроном Полтавщини / В. Вергунов // АгроЕКО. – 2015. – 20 серп.

Сільськогосподарського Вченого Комітету Міністерства землеробства і державних маєтностей Ф. 382, Департаменту державних земельних маєтностей Міністерства землеробства і державних маєтностей Ф. 396, Департаменту землеробства Міністерства землеробства і державних маєтностей Ф. 398, Комітету по землевпорядкувальних справах Міністерства землеробства Ф. 408, Відділу земельних покращень Міністерства землеробства Ф. 426, Вільного економічного товариства Ф. 91). У процесі дослідження опрацьовано значну кількість джерел окресленої проблеми у бібліотеках міст Києва, Чернігова, Полтави, Умані, Тамбова, Курська, Москви, Санкт-Петербурга. Найбільше унікальних документів виняткової історичної, наукової цінності, які зафіксували розвиток аграрної науки, освіти та техніки протягом кількох століть, зберігається у фондах ННСГБ НААН.

Під час дослідження деталізовано інформацію, яку віднайдено у бібліотечних фондах Російської академії наук (СБО БАН, м. Санкт-Петербург), Російського державного аграрного університету «Московська сільськогосподарська академія ім. К. А. Тимірязєва» (РДАУ МСГА), Російській державній бібліотеці м. Москви (РДБ), Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), бібліотеці Уманського Національного університету садівництва (УНУС), Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН (ННСГБ НААН).

Опрацьовано також понад 30 назв періодичних видань, що вийшли друком упродовж 1865–2016 рр. Також вивчено й проаналізовано літературу, переклад якої здійснено під керівництвом П. М. Дубровського.

Основу джерельної бази для написання дисертаційного дослідження становили наукові праці фахівця – звіти П. М. Дубровського про його агрономічну діяльність, ознайомлення з якими дало змогу відтворити цілісну картину наукових інтересів і здобутків дослідника, спектр його наукових інтересів, фахову та громадську діяльність. Опрацьовані матеріали дають цінні відомості про академічну діяльність ученого агронома, його просвітницьку роботу агрономічного спрямування, розкривають організаційні моменти й активну громадянську позицію.

Таким чином, проведений аналіз засвідчує, що у сукупності зазначені вище групи джерел становлять документальне забезпечення досліджуваної проблеми, а їх комплексне використання стало підставою для досягнення мети дисертаційного дослідження. Опрацьована історіографічна література і джерельна база про життя та діяльність П. М. Дубровського підтверджує, що з різних причин його творча спадщина не була предметом системного й цілісного історико-наукового дослідження, яке б у всій повноті презентувало внесок ученого у становлення і розвиток вітчизняної сільськогосподарської науки.

У підрозділі 1.3. «*Методологія дослідження*» наведено характеристику основних методів, обґрунтовано доцільність їх комплексного використання в дослідженні. Методологічні засади дисертації ґрунтуються на загальнотеоретичних принципах науковості, історизму, об'єктивності, системності, багатofакторності та всебічності пізнання у поєднанні з комплексом методів історико-аналітичного дослідження: порівняльно-історичним, системно-структурним, проблемно-

хронологічним, бібліографічним, статистичним та методами періодизації, персоналізації, джерелознавчого й архівознавчого аналізу.

Спрямованість теми, мета та завдання дослідження зумовили орієнтацію на органічне, системне поєднання історичних і загальнонаукових методів дослідження. Нагромадження інформації, цілісність і побудова історичної реконструкції потребували певного теоретичного аналізу, що знайшло своє відображення при критичному опрацюванні джерел. Методологічні підходи до пізнання теми дослідження визначено специфікою об'єкта та предмета дослідження, його метою і задачами.

У другому розділі **«Етапи наукової діяльності П. М. Дубровського»** відтворено картину формування його особистості, висвітлено основні етапи життєвого і творчого шляху вченого.

У підрозділі *2.1. Становлення сільськогосподарської дослідної справи на українських землях* висвітлено передумови становлення сільськогосподарської дослідної справи, системного галузевого дослідництва на українських землях.

Обґрунтовано, що на становлення вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи значно вплинули напрацювання на цій ниві іноземних галузевих інституцій. Так у 1747 р. М. В. Ломоносов переклав з німецької мови книгу Губертуса (1688 р.) «Ліфляндська економія». Першу сільськогосподарську дослідну станцію у світі було засновано в 1834 р. французьким хіміком Ж.-Б. Буссенго в Альзаському маєтку «Бехельброні» на річці Рейн. Приблизно в цей самий період відкрито галузеві дослідні станції в Англії та Німеччині.

У ХІХ ст. дослідні поля та проблемні лабораторії і контрольні станції функціонували при окремих спеціалізованих освітніх закладах. Швидкий розвиток сільськогосподарської науки на теренах України був викликаний зміною соціально-економічної кон'юнктури в середині ХІХ ст. Успішному розвитку промисловості і сільського господарства сприяло розширення мережі галузевих наукових закладів і проведення реформ у галузі освіти. У цей період народжується покоління осіб, які сформувавши в подальшому галузеву науку як складову природознавства, до яких належить і П. М. Дубровський.

Встановлено, що у розгортанні наукових досліджень з агрономії значним є внесок галузевих товариств. Зокрема, перше місце для українських земель посідає Полтавське товариство сільського господарства, створене у 1865 р. за ініціативи князів Л. В. та С. В. Кочубеїв, які мали землеволодіння Полтавській губернії. За першочергову мету Товариство мало пошук оптимальної системи господарювання, здатної в умовах наявної ситуації дати розвиток галузі, розширити напрями і стабілізувати економічно; забезпечення сільськогосподарською технікою й знаряддями виробництва, насінням, племінним матеріалом господарства не лише у великих маєтках, а й серед сільського населення тощо.

Проведений аналіз документальних джерел дає підстави стверджувати, що наукове вирішення практичних питань господарювання, пошук нових рішень і наукових підходів до підвищення продуктивності сприяло створенню при Товаристві першої казенної галузевої інституції – Полтавського дослідного поля у 1884 р. Як урядовий агроном губернії П. М. Дубровський брав безпосередню

активну участь у діяльності цих організацій, а також був причетний до розробки схем польових та вегетаційних дослідів тощо.

У підрозділі 2.2. «*Чинники формування наукового світогляду (1857–1882 рр.)*» відтворено передумови, які вплинули на світогляд П. М. Дубровського. З'ясовано, що природничі погляди та організаційні здібності вченого сформувалися в батьківській родині. Середовище, в якому виховувався майбутній фахівець, сприяло розвитку допитливості, стремлінню до ерудованості. Приклад батька – парафіяльного священика, викладача монастирського училища, розкривав багатогранність організаційної діяльності, показував шляхи співпраці, налагодження контакту з різними верствами населення. Природа і соціальне середовище, побут, в яких зростав П. М. Дубровський спонукали його до пошуків покращень у господарюванні. Підсумком цього став вступ на сільськогосподарське відділення до Петровської землеробської і лісівничої академії (нині Російський державний аграрний університет «Московська сільськогосподарська академія ім. К. Тимірязєва») після закінчення двох духовних закладів – Стародубського духовного училища та Чернігівської духовної семінарії.

Навчаючись у Петровській землеробській і лісовій академії П. М. Дубровський отримав широкі можливості для реалізації своїх наукових задумів – дослідження й наочного результату практичної роботи. Водночас він розвивав громадянську активність – працював у бібліотеці Академії, брав участь у революційних гуртках. В Академії, під впливом колег і викладачів, (значна частина з яких згодом стали керманічами провідних галузевих наукових установ), відбувалось становлення П. М. Дубровського як фахівця дослідника. Серед викладацького колективу Академії, лекціями яких він особливо захоплювався, слід відмітити професорів І. О. Стебута і О. Ф. Фортунатова. Встановлено, що отримані від них знання П. М. Дубровський розвинув у подальшому в окремих своїх наукових працях.

На нашу думку, період навчання в Академії, яку він закінчив із ступенем кандидата лісівництва і сільського господарства, став основним етапом становлення творчої особистості – втілення власних можливостей і сприйняття особистості П. М. Дубровського. У цей період у країні зростала ціла плеяда осіб, які зробили поступальний крок у розвиток галузевої науки та сільськогосподарської дослідної справи навіть на рівні світових відкриттів.

У підрозділі 2.3. «*Формування творчих пріоритетів П. М. Дубровського (1883–1916 рр.)*» з метою розширеного визначення певних видів наукової діяльності здійснено періодизацію життя фахівця. Кожен географічний період відображає певні історичні події та зумовлений видом діяльності аграрія.

У 1883–1887 рр. відбулося ствердження його на професійній ниві, дебют агронома-статиста з обстеження приватних господарств в описовому відношенні згідно з дорученням Курської губернської земської управи та як маєткового агронома. У цей період розкрився талант П. М. Дубровського як організатора і керівника Кучерівської нижчої сільськогосподарської школи. У Тамбовській губернії у 1887–1889 рр. на широкій науковій основі він проводив обстеження

приватних господарств та знайомився з особливостями ведення сільськогосподарської практики.

Але справжнє визнання П. М. Дубровського як талановитого агронома-практика відбулося в Полтавській губернії упродовж 1889–1906 рр., коли проявилися ще й риси вченого та новатора, просвітника у повному масштабі. Фундаментальні звіти П. М. Дубровського щодо обстеження ґрунтів, способи господарювання і стан технічного оснащення в губернії, чистоту та якість насіннєвого матеріалу, введення нових кормових рослин і культур, методи боротьби зі шкідниками тощо занотовувались і доносились до громадськості на земських зборах і, насамперед, на засіданнях Полтавського товариства сільського господарства. Низка вирішення наукових питань у галузі землеробства, садівництва, тваринництва, галузеві економічні питання входили в коло обов'язків губерньського агронома.

Завдяки і за безпосередньої участі П. М. Дубровського за короткий термін вдалося досягти рівня, коли Полтавщина випереджала інші губернії Російської імперії практично за всіма показниками у сільськогосподарській галузі. Його стараннями було системно розвинено популяризаційну діяльність Полтавського дослідного поля. Відкрито насіннєві склади, племінні заводи, розроблено програму відгодівлі свійських тварин тощо. Він організовував численні сільськогосподарські виставки з обов'язковою умовою наявності наукових відділів, лекцій, зустрічей, курсів з питань сільського господарства та його забезпечення новітніми розробками вчених тощо. У січні 1904 р. П. М. Дубровського призначають інспектором сільського господарства Полтавської губернії. Через два роки (упродовж 1906–1908 рр.) він очолював Уманське середнє училище садівництва і землеробства з Царицинським садом і фермою. У цей період П. М. Дубровський істотно зміцнив дослідницьку наукову базу закладу.

Останні роки життя (1908–1916 рр.) вчений прожив у Петербурзі. Напрацювання попередніх періодів сприяли активній кваліфікованій діяльності на службі урядового чиновника з особливих доручень V класу Міністерства землеробства і державних маєтностей, наукового консультанта з багатьох різнобічних галузевих питань в Імператорському Вільному економічному товаристві. За цей час ним було надруковано низку перекладів у галузі тваринництва. Як головний редактор видання «Сельское хозяйство и лесоводство» зумів піднести престиж галузевого часопису на такий рівень, що ступінь затребуваності журналу виріс не лише в Російській імперії – передплату на нього робили з-за кордону.

У третьому розділі **«Науково-організаційна діяльність П. М. Дубровського»** розкрито його багатогранний внесок у становлення сільськогосподарської науки, освіти та вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи.

Здійснений у підрозділі 3.1. *«Внесок П. М. Дубровського у становлення сільськогосподарської освіти»* системний аналіз відповідного джерельного комплексу дає підстави стверджувати, що П. М. Дубровському було доручено

провести державний експеримент з організації нижчих галузевих навчальних закладів у Російській імперії, з якими він справився блискуче.

У результаті досліджень встановлено той факт, що організація Кучерівської сільськогосподарської школи мала продовження і відображення у всіх заходах і закладах, які були організовані за ініціативи П. М. Дубровського, підтримані за його безпосередньої участі чи контрольовані ним. Як досвідчений практик він з розумінням підходив до створення навчальних програм, піклувався про змістовність навчального процесу, про якісне викладання дисциплін. Йому доручали організацію і відкриття різного роду навчальних закладів сільськогосподарського спрямування, перевірку, контроль навчального процесу, дослідної та матеріальної бази, організацію виставок тощо. П. М. Дубровським було організовано низку галузевих курсів, лекцій за межами Полтавської губернії (перевіряючий в Одеській школі садівництва та Імператорському Никітському саду й училищі садівництва, 1893 р.; Лохвиця, Зарайськ, Раненбург читання лекцій, 1897 р.). Найвищим рівнем його освітньої діяльності стало призначення у 1908 р. директором Уманського середнього училища садівництва і землеробства. Крім керування установою він читав спецкурс з часткового землеробства та проводив практичні заняття на дослідницькій фермі.

Науково-навчальну ініціативу П. М. Дубровського підтримували державні органи, що сприяло зростанню авторитетності аграрія, піднесенню галузевої науки і сільськогосподарської дослідної справи, ствердження прогресивних засад господарювання.

Широкий спектр внеску у становлення галузі розкрито у підрозділі 3.2. *«Діяльність П. М. Дубровського на посаді першого урядового Полтавського губернського агронома та інспектора сільського господарства (1889–1906 рр.)»*. За 17 років життя на Полтавщині вчений опрацював і висвітлив багато агрономічних проблемних питань, сприяв поширенню сільськогосподарських знань серед населення. Його брошури розходилися губернією та за її межі. Популярністю користувалися наукові праці П. М. Дубровського «О возделывании кормовой свекловицы» (1890 р.), «Работа жнеи-сноповязалки Адрианс, Плат и К^о в имени князя В. С. Кочубея, х. Дьячково Полтавского уезда», «Однорядная ручная сеялка Planet Ir» (1891 р.), «О голубине укоренения и кушения озимой пшеницы», «Результаты использования одинадцати плугов» (1892 р.), «Насекомые, повреждающие растительность в Полтавской губернии в 1892 г.» (1893 р.) та багато ін.

Плідна науково-організаційна діяльність П. М. Дубровського ґрунтувалася на його глибоких знаннях у галузі. Ним було ініційовано кампанію з поширення нових злакових та кормових культур (1892 р.), запропоновано низку нових технологій з обробітку ґрунту (1892–1893 рр.), ініційовано завезення племінного матеріалу в Полтавську губернію (1904 р.) тощо. Фахівець володів талантом вивчати, навчати і застосовувати, доносити до оточуючих поєднання науково-теоретичної та оперативної-практичної інформації, що сприяло втіленню наукових методів господарювання в розвиток сільськогосподарської галузі.

З'ясовано, що в 1891 р. П. М. Дубровський брав участь в експедиції геологічного спрямування, яку очолював професор Імператорського Петербурзького

університету В. В. Докучаєва, а саме з дослідження ґрунтів, рослинності та геологічних умов Полтавщини. Міністерство землеробства і державних маєтностей доручало П. М. Дубровському контролювати й очолювати заходи за межами Полтавської губернії. Зокрема у 1895 р. він – керівник-експерт на виставці при Кон-Колодязькій нижчій сільськогосподарській школі; у 1896 р. йому доручено розробити програму і план Донського дослідного поля в Новочеркаську; того ж самого року відряджено експертом на Всеросійську художньо-промислову виставку в Нижній Новгород та у Маріуполь посприяти в організації зразкової ферми Азовського казенного лісництва. Не випадково у 1896 р. П. М. Дубровського обрано членом-кореспондентом Імператорського Вільного економічного товариства.

Важливим внеском у розвиток науково-дослідної справи була діяльність П. М. Дубровського на Полтавському дослідному полі, основні аспекти якої розкрито у підрозділі 3.3. *«П. М. Дубровський як один з організаторів Полтавського товариства сільського господарства»*. Він прибув до Полтави за розпорядженням Міністерства Землеробства і Державних маєтностей та на запрошення Полтавського товариства сільського господарства, яке жадало бачити на посаді губерньського агронома людину активну, дієву та наполегливу. За період діяльності він обирався віце-президентом у 1896–1906 рр. Брав активну участь в обговореннях, дискусіях, вносив низку прагматичних ідей (про культуру кормових буряків, 1890 р. стосовно глибокої оранки ґрунту, 1891 р.; поліпшення матеріального стану Жабківської нижчої сільськогосподарської школи, 1892 р.), які були підтримані членами Товариства і знайшли впровадження навіть на рівні країни.

Активний і дієвий внесок П. М. Дубровського виявився і стосовно діяльності Полтавського дослідного поля, на ньому він організовував, керував і сам проводив дослідні з озимими і ярими зерновими та кормовими культурами, вивчав застосування різних сівозмін, способів обробітку ґрунту, внесення добрив, густоти і часу сівби, значення й властивостей тих чи інших сортів тощо. Діяльність дослідного поля відповідала вимогам часу і спрямовувалась на пошук шляхів подальшого розвитку наукового забезпечення сільського господарства, в чому докладено зусиль і П. М. Дубровським. Встановлено, що упродовж нетривалого періоду 1891 р. він очолював Полтавське дослідне поле.

Таким чином, авторитет урядового Полтавського губерньського агронома всіляко сприяв ствердженню наукових методів у діяльності різноманітних землевласників. Упродовж усього життя П. М. Дубровському доручали ділянки роботи, які були в занепаді, і він розвивав їх, надавав новий поштовх, мав хист обігравати ситуації і проблеми, подаючи результат, який викликав зацікавленість і захоплював до справи інших.

З'ясовано, що ретельно досліджена П. М. Дубровським проблема вирощування і переробки лікарських рослин на Полтавщині поклала початок створенню Дослідного поля лікарських рослин у Лубнах, яке функціонує й донині як Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроекології і природокористування НААН.

У розділі чотири *«Творча спадщина П. М. Дубровського»* систематизовано наукові праці фахівця з розвитку сільськогосподарської науки.

Підрозділ 4.1. *«Наукові пошуки П. М. Дубровського у галузях землеробства та рослинництва»* розкриває спектр діяльності фахівця в період становлення сільськогосподарської галузі. На основі детального аналізу наукової спадщини виділено напрями його наукових розробок: землеробство (визначення ефективної глибини оранки на урожай зернових, способи сівби, сівозміна, вивчення агротехніки вирощування просапних культур, удобрення ґрунтів тощо), луківництво (вирощування кормових трав), боротьба зі шкідниками (ефективні заходи боротьби з гусінню, гессинською мухою), сортовиведення (культури буряків кормових, кукурудзи), механізація сільського господарства.

З'ясовано, що П. М. Дубровський надавав консультації ефективного пошуку заходів щодо підвищення прибутковості поміщицьких і селянських господарства, у прийнятті оптимальних рішень з питань земельного кредитування, залізничних тарифів, хлібної торгівлі; рекомендації з ведення хмелярства, бджільництва; був обізнаний у питаннях з метеорології. Долучився П. М. Дубровський і до розвитку галузі садівництва – сприяв створенню плодкових розплідників, репрезентував нові сорти абрикос, персиків, винограду, сприяв поширенню саджанців і черешків. Відомі сьогодні сорти, серед яких, наприклад, володимирська вишня, розповсюджувалися імперією і вирощуються дотепер. Аграрій пропагував насадження лісополос для збереження родючості ґрунтового шару в степових районах, підтримував створення розплідників декоративних дерев для парконасаджень.

Підрозділ 4.2. *«Проблема механізації господарства Полтавської губернії»* розкриває стан оснащення сільськогосподарським знаряддям та технікою в країні, який у другій половині XIX ст. був на досить низькому рівні. Встановлено, що завдячуючи прагматичному підходу до справи, П. М. Дубровський за досить короткий термін спромігся налагодити поставку сільськогосподарської техніки за помірною ціною на склади губернії. Керував процесами випробування плугів та надавав рекомендації щодо їх кращого використання, яке провадив у маєтку князя Кочубея на хуторі Д'ячкове. Його дослідження, викладені у звітах і брошурах користувались популярністю. В низці тогочасних галузевих журналів і газет було надруковано відповіді П. М. Дубровського на запитання населення, яке зверталось з проблемними питаннями до губерньського агронома. У своїх працях фахівець наводив не лише теоретичні чи практичні дослідницькі висновки, а й підтверджував особисте досвідне застосування сільськогосподарської техніки у господарстві.

Підрозділ 4.3. *«Розроблення основ годівлі, кормовиробництва, поширення племінного матеріалу»* висвітлює процес розвитку галузі тваринництва в кінці XIX ст. За результатами дослідження зроблено висновок, що основними причинами занепаду тваринництва у Полтавській губернії були недостатня кормова база, низький рівень механізації, нестійкий економічний стан.

Встановлено, що П. М. Дубровським було проведено дослідження з визначення ефективного використання кормів, відгодівлі домашніх тварин, птиці, розведення нових порід великої рогатої худоби, свиней, овець у Полтавській губернії. Також він виявив продуктивність застосування кормів, про що фахівець

склав порівняльну оцінку відгодівлі свиней при змішаній годівлі зеленим кормом і зерновими, використання вики як білкового корму.

Залучені для дослідження документи дають підстави стверджувати, що П. М. Дубровським було започатковано науковий підхід, розроблено науково обґрунтовану систему ведення галузі тваринництва – відгодівля, утримання, відтворення худоби, виробництво кормів, закладено наукові основи для розвитку свинарства не лише на Полтавщині, а й в Україні. Вагомий внесок вченого у розроблену оптимальну схему з відгодівлі та створення високопродуктивної м'ясної і сальної породи свиней через розплідники йоркширської породи

Полтавським товариством сільського господарства було ініційовано та здійснено 10 експедицій до Бухари з метою завезення племінного матеріалу для розвитку вівчарства. З 1894 р. за пропозицією П. М. Дубровського введено спеціальну реєстрацію при закупівлі партій овець замість заведення племінних книг, а також проведення спеціальних виставок племінних тварин для наочного контролю за їхньою якістю. Ним запропоновано створення племінних пунктів у регіоні для розведення шортгорнської і симентальської порід великої рогатої худоби. У 1902 р. Московське товариство сільського господарства надало субсидію для покращення селянських стад з метою метизації тварин. Було створено комісію для розв'язання проблеми племінних пунктів, куди завозились племінні бугаї для розведення молочних і м'ясних порід у повітах Полтавської губернії. Ці породи швидко поширилися країною. Завдяки Полтавському агроному в губернії було налагоджено систему скотобоєнь та збуту продукції. П. М. Дубровський опублікував низку брошур та перекладів з переробки тваринної продукції («Таблицы для составления кормовых дач сельско-хозяйственным животным», 1911 р.; «Основы племенного разведения», 1912 р.; «Использования снятого молока в молочных», 1913 р.; «Основы и практика разведения домашней птицы», 1914 р.; «Типы и породы сельскохозяйственных животных», 1915 р.).

Підрозділ 4.4. *«Видавнича, популяризаційна та перекладацька діяльність П. М. Дубровського в контексті розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи»*. У процесі дослідження виявлено, що жагу до читання аграрій отримав у батьківському домі. Під час навчання у Петровській академії він працював у бібліотеці, що сприяло позаурочному доступу до масиву інформації і можливість заглиблюватись у читання книг різного спрямування та характеру без ліміту часу. Просвітницькі ідеї були повсякчас у полі зору П. М. Дубровського.

З'ясовано, що у лютому 1896 р. на засіданні Полтавського товариства сільського господарства П. М. Дубровський підняв питання про відкриття офіційного друкованого органу Товариства журналу «Хуторянин». Фахівця було обрано редактором видання. В травні того ж року вийшов перший номер. Метою часопису було: поширення в загальнодоступній формі сільськогосподарських знань для господарів Полтавської губернії та суміжних із нею регіонів; узагальнення результатів діяльності всіх відділів і відділень Товариства; інформування членів та читачів про заходи уряду, земств, сільськогосподарських товариств інших губерній; публікувалась сільськогосподарська хроніка прилеглих губерній, Сибіру, Тюмені, Москви, висвітлювались новини Заходу; друкувалися оголошення та інформація

культурно-просвітницького спрямування (вихід книг, повідомлення про лекції та заняття, пропозиція роботи, продаж земель, садовини, тварин, машин тощо).

Наразі встановлено, що часопис відображав задуми П. М. Дубровського. Багатопрофільні напрями діяльності висвітлювались у 12 розділах журналу: 1) урядові розпорядження і відомості; 2) діяльність місцевих сільськогосподарських товариств, їхніх відділів і відділень; 3) статті з питань сільського господарства, промисловості та торгівлі; 4) економічні й технічні повідомлення; 5) хроніка, сільськогосподарські огляди; 6) сільськогосподарська та економічна діяльність земських установ; 7) бібліографія та огляд сільськогосподарської й економічної літератури; 8) сільськогосподарський фейлетон; 9) суміш і дрібні відомості; 10) торгові відомості, огляди та прогнози погоди; 11) оголошення; 12) кореспонденція, питання та відповіді.

Встановлено, що протягом 1896–1908 рр. «Хуторянин» виходив як газета, щотижневе видання, а з 1909–1917 рр. – як щотижневий журнал. Вагомі зусилля П. М. Дубровський докладав до ведення рубрики «Відповіді на запитання», аналіз матеріалів якої показав багатогранність галузевих зацікавлень постаті, констатував широту та фаховість його знань.

Проаналізовано, що талановитий фахівець опрацьовував тогочасні новини, володів економічною та юридичною інформацією. У 1898 р. П. М. Дубровський опублікував 82 різноматичні статті-роз'яснення. Йому належить першість і за кількістю відгуків-рецензій на низку друкованих видань у рубриці «Про нові і старі книги».

У ході дослідження зроблено висновок, що потужна діяльність часопису сприяла відкриттю книжкового складу «Хуторянин» при видавництві – справжнього повномасштабного просвітницького центру, де пропагувалась література з питань сільського господарства, природознавства та кооперації. Склад охоче приймав книжки на комісію, надавав послуги з комплектування сільськогосподарських бібліотек, здійснював передплату низки газет і журналів, восени безкоштовно надсилав каталог видань усім передплатникам. Полтавське товариство сільського господарства також видавало так звані листи «Хуторянина» для широкого розповсюдження серед населення, де висвітлювались різні агрономічні питання. П. М. Дубровський безкоштовно поширював їх на сільськогосподарських виставках-ярмарках як у Полтавській губернії, так і за її межами.

Встановлено, що П. М. Дубровський вирізнявся креативністю у застосуванні різних методів і підходів у господарюванні. Переклад іноземної літератури сприяв пошуку нових шляхів подолання аграрних проблем. З'ясовано, що П. М. Дубровський здійснював переклади з німецької, англійської та французької мов. Серед праць, перекладених П. М. Дубровським та за його участі посібники з обробітку та підживлення ґрунтів, впровадження сільськогосподарського обладнання, вирощування кормових трав, розведення та відгодівлі домашніх тварин і птиці, переробки продуктів тваринництва тощо.

За даними дослідження виявлено, що наукова спадщина П. М. Дубровського налічує 436 наукових праць. Серед них: звіти про діяльність на посаді урядового Полтавського губерньського агронома – 10, переклади іноземної літератури – 12,

публікації у періодичних виданнях – 417. Серед публікацій у періодиці: доповіді/статті з різних проблем сільського господарства – 50, огляди іноземної літератури – 8, рецензії – 37. Більшу частину статей у періодиці – 308 надруковано у часописі «Хуторянин», 53 – знайдено в десяти інших періодичних тогочасних виданнях Російської імперії як загального, так і регіонального обігу: «Земледельческая газета», «Сельское хозяйство и лесоводство», «Вестник русского сельского хозяйства», «Русское садоводство» (м. Москва), «Русская мысль» (м. Москва), «Хозяин» (м. Санкт-Петербург), «Юго-восточный хозяин» (м. Ростов-на-Дону), «Сельскохозяйственный листок» (м. Курськ), «Бессарабское хозяйство» (м. Кишинів), «Туркестанское хозяйство» (м. Ташкент).

ВИСНОВКИ

1. Вивчення ступеня наукової розробки проблеми виявило відсутність узагальнюючих історико-наукових досліджень, які б системно відображали діяльність П. М. Дубровського та визначали його роль у розвитку вітчизняної сільськогосподарської науки і галузевої дослідної справи. Життєвий та творчий шлях аграрія не були предметом системного дослідження, а опубліковані праці про нього частково і недостатньо комплексно розкрили його внесок у становлення сільського господарства.

Проведений аналіз історичної літератури дав підстави констатувати, що у своїй сукупності зазначені в дисертації групи джерел складають багате і різноманітне документальне забезпечення досліджуваної проблеми. Їх комплексне використання сприяло досягненню мети дисертаційного дослідження.

2. З'ясовано, що постать П. М. Дубровського як людини і фахівця-аграрія має багато складових, які були сформовані з дитинства та розвинуті згодом постійною роботою над собою. Аналіз джерельної бази дав змогу визначити чинники, які вплинули на формування світогляду П. М. Дубровського: 1) сімейне середовище, в якому виховувались та підтримувались високі морально-етичні цінності; 2) творча атмосфера Петровської землеробської і лісової академії, її викладачі – основоположник наукового землеробства і рослинництва і розробник програми дослідної станції для випробувань сільськогосподарських машин та знарядь професор І. О. Стебут; основоположник сільськогосподарської земської статистики професор О. Ф. Фортунатов; 3) цілеспрямованість, порядність і ерудованість стали вагомими чинниками фахового стартування і були притаманні його натурі. Наукові інтереси та чітка громадянська позиція протегували П. М. Дубровському, формували коло однодумців, друзів і колег.

Професійні якості разом із хистом втілювати наукові методи і знаходити шляхи розв'язання проблем створили фундамент авторитету П. М. Дубровського і були визнані на державному рівні. Особистісні дані талановитого фахівця-аграрія були вагомим показником у професійному середовищі та громадському суспільстві.

3. У результаті здійсненого дисертаційного дослідження складено періодизацію життєвого і творчого шляху П. М. Дубровського. Кожен географічно позначений період відображає певні історичні події та зумовлений видом діяльності фахівця-аграрія.

I період (1857–1877 рр.) – «чернігівський» – дитячі роки та навчання в духовних закладах.

II період (1877–1882 рр.) – «московський» – роки навчання в Петровсько-Розумовській землеробській і лісовій академії відзначені творчим і особистісним становленням.

III період (1883–1887 рр.) – «курський» мав відображення на подальшу фахову діяльність. В цей період розкрився талант П. М. Дубровського як організатора і керівника сільськогосподарської школи.

IV період (1887–1889 рр.) – «тамбовський». В цей час П. М. Дубровський набував досвіду з обстеження господарств і дослідження у сфері статистики, практики звітувань та викладу результатів обстеження.

V період (1889–1906 рр.) – «полтавський» П. М. Дубровський відбувся як вчений-дослідник, новатор, просвітник, освітянин у повному масштабі. Тут проявилася і його активна громадсько-суспільна діяльність.

VI період (1906–1908 рр.) – «уманський» – найвищий рівень освітньо-організаційної діяльності П. М. Дубровського, що проявилася у налагодженні навчального процесу, дослідницької практики та виходу цього закладу з кризи.

VII період (1908–1916 рр.) – «петербурзький» відзначений перекладацькою діяльністю на посаді провідного галузевого часопису «Сельское хозяйство и лесоводство».

4. Дослідженням підтверджено внесок П. М. Дубровського на посаді першого урядового Полтавського агронома та інспектора сільського господарства в розвиток сільського господарства регіону і країни, його активна діяльність у Полтавському товаристві сільського господарства, де він був віце-президентом у 1896–1906 рр. Талановитий фахівець брав участь у розробці та удосконаленні нових дослідницьких програм Полтавського дослідного поля.

За результатами аналізу «Журналів Полтавського товариства сільського господарства» аргументовано, що основним завданням Товариства були пошуки такої системи ведення сільського господарства, яка у нових економічних умовах другої половини XIX ст. сприяла б виведенню галузі на належний рівень, допомогла стабілізуватись і наростити прибутковість. Галузеві інституції того часу стали механізмом, який допомагав реалізувати реформаторські ідеї з метою успішного подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва.

З'ясовано, що на Полтавщині П. М. Дубровський провів низку досліджень з нагальних проблем у галузі землеробства та рослинництва, підтримував і всебічно стимулював генеруючі організаційні дії землевласників у регіоні, впевнено вів наукову й просвітницьку діяльність. Його стараннями в регіоні було налагоджено поставку сільськогосподарських знарядь і техніки. На нього покладали організацію сільськогосподарських виставок, створення навчальних курсів і лекцій з проблем розвитку сільського господарства.

Встановлено, що з метою розвитку господарювання в регіоні на науковій основі, П. М. Дубровським було досліджено обробіток ґрунту – глибина оранки, сівозміна, техніка травосіяння, питання вирощування буряків кормових тощо. За його ініціативи і стараннями в губернії утворювалися насінневі склади,

поширювались і акліматизовувалися нові види рослин, традиційні в умовах сьогодення – кукурудза, буряки цукрові і кормові, еспарцет, тимофіївка, лісова чина Вагнера, сорго янтарне та цукрове, горох кормовий та ін.; володимирська вишня, різносортові абрикоси, сливи, виноград і т.п. Він брав участь в створення племінних пунктів, був розробником програм з відгодівлі та утриманні свиней (породи йоркширська і беркширська), великої рогатої худоби (корів шортгорн і симентальська), налагоджена система скотобоєнь та збуту продукції.

Ним ініційовано створення галузевого часопису «Хуторянин» (1896). Встановлено, що велику роль у поширенні наукових знань з сільського господарства мав книжковий склад при видавництві, де реалізовувалась галузева література, приймалися замовлення на літературу наукову в інших галузях – такий собі тогочасний «Книжковий світ».

За активної участі П. М. Дубровського в Полтаві було відкрито громадську бібліотеку (нині – Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека імені І. П. Котляревського).

5. Досліджено творчий доробок П. М. Дубровського, який складається з 436 праць. Встановлено динаміку розвитку наукових напрямів у його працях. У ранній період переважають статті про сільськогосподарське знаряддя, техніку та впровадження нових моделей у господарствах («О производительности сложной молотилки Клейтона», 1886 р.). Далі спектр праць набуває різнобічного характеру – обробіток ґрунту, сівозміна, ентомологія, проблема кормовиробництва, садівництво, відгодівля тварин.

Низка наукових праць у перші роки перебування на посаді Полтавського урядового губернського агронома розкривала проблеми сільського господарства та надавала рекомендації шляхів їх вирішення. До таких належать річні звіти, дослідження вирощування культури кормових буряків «Про культуру кормових буряків», 1890 р., «Работа жнеи-сноповязалки Адрианс, Плат и К^о в имени кн. В. С. Кочубея, х. Дячково Полтавского у.» 1891 р.; глибина оранки «О глубине укоренения и кущения озимой пшеницы» «Результаты испытания одиннадцати плугов» 1892 р.; дослідження шкідників і рекомендації боротьби з ними (річний звіт губернського агронома за 1891 р., в якому деталізовано розкрито ураження врожаїв гессинською мухою, падіж свиней через засміченість полів саранчою; «Насекомые наиболее повреждавшие растительность в Полтавской губернии в 1892 г.» 1893 р.; «Об устройстве курсов по сельскому хозяйству, садоводству и огородничеству для народных учителей Полтавской губ. в 1894 г.», 1894 р. тощо.

З'ясовано важливість науково-просвітницької діяльності П. М. Дубровського. Виявлено, що з метою поширення новітнього досвіду, він розповсюджував безкоштовно свої брошури та публікації, роздавав насіння, живці і саджанці. Результати досліджень і популяризація наукових методів, які впроваджував аграрій мали велике значення на зорі становлення сільськогосподарської дослідної справи.

6. На базі історико-наукового аналізу доведено, що поширення сільськогосподарських знань серед сільського населення в широких масштабах відбувалося через заходи позашкільної освіти завдяки просвітницькій роботі сільськогосподарських фермерських товариств і веденню численних лекторських

занять, які були організовані і проведені П. М. Дубровським. На початку фахової діяльності йому було довірено у всій повноті організацію натурального господарства малого масштабу – від складання навчальних програм для учнів та вчителів до забезпечення устаткуванням і базою для практичних занять, економічне господарювання – вирощування і збут продукції у Кучерівській нижчій сільськогосподарській школі.

Також встановлено, що протягом усього життя як досвідченому практику, йому доручали організацію і відкриття різного роду навчальних закладів сільськогосподарського спрямування, перевірку та контроль навчального процесу, дослідної та матеріальної бази тощо. Таким кроком з боку держави було призначення П. М. Дубровського на посаду директора Уманського училища садівництва у 1906–1908 рр.

7. Встановлено, що вільне володіння принаймні п'ятьма іноземними мовами давало змогу П. М. Дубровському не лише поглиблювати свої наукові знання, а й ділитись ними. Охарактеризовано й оцінено внесок П. М. Дубровського у поширення іноземного досвіду завдяки перекладу галузевої літератури, який було здійснено фахівцем протягом усього життя, та набув розвитку в 1908–1916 рр.

8. Як засвідчив аналіз, за час служби в Полтавській губернії П. М. Дубровський розвинув суспільну агрономію до земської та повітової належного рівня, сприяв розвитку агрономічної допомоги населенню.

Результати дисертаційного дослідження доводять, що когорта знаних фахівців сільського господарства, до якої входив П. М. Дубровський, і був осередком для корисного і повчального спілкування. Копітка праця науковців, їх знання, набуті в умовах досліджень, дали змогу розгорнутися вітчизняній сільськогосподарській дослідній справі та вивести аграрну науку кінця XIX початку XX ст. на певний державний і конкурентоспроможний рівень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Іванченко Л. А. Вклад П. М. Дубровського в становлення та розвиток наукового забезпечення сільського господарства (кінець XIX– початок XX ст.) / Л. А. Іванченко // Вісн. аграр. історії. – 2015. – Вип. 11–12. – С. 244–250.

2. Іванченко Л. А. П. М. Дубровський (1857–1916) – постать в історії Полтавського сільськогосподарського товариства [Електронний ресурс] / Л. А. Іванченко // Історія науки і біографістика. – 2015. – № 4. – Режим доступу : <http://inb.dnsgb.com.ua/2015-4/10.pdf> . – Заголовок з екрана.

3. Іванченко Л. А. Дубровський Павло Михайлович (1857–1916) : навчання в Петровській землеробській і лісовій академії / Л. А. Іванченко // Переяславський літопис : зб. наук. ст. / ДВНЗ «Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 9. – С. 165–171.

4. Іванченко Л. А. Роль маєткових агрономів у розвитку вітчизняної сільськогосподарської справи : П. М. Дубровський (1857–1916) / Л. А. Іванченко // Black Sea. – Tbilisi (Georgia), 2016. – Vol. 29 (march–april). – С. 39–44.

5. Іванченко Л. А. Науковий доробок П. М. Дубровського в контексті розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні (кінець ХІХ–початок ХХ ст.) / Л. А. Іванченко // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / Нац. пед. ін-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО Укр. акад. наук. – К., 2016. – Вип. 110 (№ 7). – С. 40–44.

6. Іванченко Л. А. Невідомі імена Сіверщини : Павло Михайлович Дубровський : громадянин і професіонал / Л. А. Іванченко // Сіверщина в історії України : зб. наук. пр. / Нац. заповідник «Глухів», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка. – К. ; Глухів : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2016. – Вип. 9. – С. 358–361.

7. Іванченко Л. А. Роль губернських агрономів у становленні наукових підходів ведення сільського господарства: перші роки перебування в Полтавській губернії П. М. Дубровського (1857–1916) / Л. А. Іванченко // Вісн. аграр. історії. – К., 2016. – Вип. 15. – С. 205–215.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Іванченко Л. А. Невідомі особистості. Павло Михайлович Дубровський : громадянині професіонал // Л. А. Іванченко // Роль молодих вчених в аграрній науці : Україна і світ : зб. матеріалів Всеукр. молодіж. форуму, Київ, 20 лют. 2015 р. / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки», Рада молодих вчених НААН. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 33–34.

9. Іванченко Л. А. Роль П. М. Дубровського у розгортанні діяльності сільських агрономічних шкіл у другій половині ХІХ ст. / Л. А. Іванченко // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали ХІ Всеукр. конф. молодих вчених та спец., присвяч. 85-річчю НААН, віковим ювілеям появи Панфілівської досл. ст., ННЦ «Ін-т землеробства НААН», Досл. ст. лікар. рослин Ін-ту агроєкології і природокористування НААН, 150-річчю від дня народж. проф. С. Л. Франфуркта, «Міжнар. року зернобобових», оголошеному рішеннями Генеральної Асамблеї ООН, 15-річчю створення Ін-ту історії аграр. науки, освіти і техніки ННСГБ НААН й 10-річчю виходу електрон. наук. фах. вид. – міжвід. темат. зб. «Історія науки і біографістика», Київ, 16 трав. 2016 р. / НААН, ННСГБ, Рада молодих вчених [та ін.]. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 110–112.

10. Іванченко Л. А. Діяльність П. М. Дубровського на Полтавщині, як одна з передумов створення дослідної станції лікарських рослин / Л. А. Іванченко // Лікарські рослини : традиції та перспективи досліджень. матеріали ІІ Міжнар. наук. конф., присвяч. 100-річчю Досл. ст. лікар. рослин (с. Березоточа, 14–15 лип. 2016 р.) / Досл. ст. лікар. рослин Ін-ту агроєкології і природокористування НААН. – К. : ТОВ «ДІА», 2016. – С. 13–16.

АНОТАЦІЯ

Іванченко Л. А. Науково-організаційна та освітня діяльність П. М. Дубровського (1857–1916) в контексті розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2017 р.

Дисертаційна робота є системним науковим історичним дослідженням, в якому на основі комплексного аналізу репрезентативних джерел і застосування сучасних методологічних засад узагальнено наукові напрацювання першого урядового Полтавського губернського агронома П. М. Дубровського (1857–1916 рр.). Розкрито умови та ключові чинники формування наукового світогляду вченого, проаналізовано його організаційну, просвітницьку і науково-дослідну діяльність, з'ясовано й охарактеризовано основні напрями наукових досліджень. Для поглиблення історико-аналітичного дослідження здійснено періодизацію життя і творчої діяльності вченого. Розкрито й доведено вагомий внесок наукового доробку П. М. Дубровського для розвитку вітчизняної аграрної науки, галузевої дослідної справи, визначено його місце і роль у період становлення і подальшого розвитку сільського господарства в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Наукові інтереси вченого вдалося відтворити завдяки вивченню понад 400 його праць.

Ключові слова: П. М. Дубровський, Полтавський губернський агроном, Петровська землеробська і лісівнича академія, Полтавське товариство сільського господарства, Полтавське дослідне поле, Кучерівська сільськогосподарська школа, система ведення сільського господарства, гаолян, журнал «Хуторянин».

АННОТАЦІЯ

Иванченко Л. А. Научно-организационная и образовательная деятельность П. М. Дубровского (1857–1916) в контексте развития отечественного сельскохозяйственного опытного дела. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН, Киев, 2017 г.

Диссертационная работа является системным научным историческим исследованием, в котором на основе комплексного анализа репрезентативных источников раскрыто вклад первого правительственного Полтавского губернского агронома П. М. Дубровского (1857–1916 гг.) в развитие отечественной аграрной науки, отраслевого опытного дела, обозначена его роль в период становления и развития сельского хозяйства.

Работа состоит из введения, четырех глав, выводов к каждой главе, общих выводов, приложений, списка использованных источников.

Во введении обоснованы актуальность и научная новизна диссертационного исследования; показана связь работы с научной темой и практическое значение полученных результатов; обоснованы цель, задачи, объект и предмет исследования; определены хронологические границы, методы исследования, представлены сведения об апробации, структуре диссертации и публикациях автора.

В первой главе «Историография проблемы, источники и методологическая основа исследования» аргументировано степень разработанности проблемы,

определяет направления, требующие дальнейшего изучения. Отмечено, что деятельность П. М. Дубровского не была предметом специального изучения, избранная научная проблема освещалась предыдущими исследователями только фрагментарно.

Вторая глава «Этапы научной деятельности П. М. Дубровского» посвящена анализу основных факторов, сформировавших личность агронома. Комплексное исследование жизненного, творческого пути и научного наследия П. М. Дубровского в украинской историографии позволило впервые осуществить периодизацию жизни и научной деятельности учёного: I период (1857–1877) – детские годы, годы обучения в Стародубском духовном училище и Черниговской духовной семинарии; II период – «московский» – годы обучения в Петровско-Розумовской земледельческой и лесной академии; III период – «курский» – деятельность в качестве статиста Курской губернской земской управы, агронома-статиста, исследователя частных хозяйств, организатора сельскохозяйственных школ; IV период – «тамбовский» – деятельность агронома-статиста Тамбовской губернской земской управы по исследованию частных хозяйств; V – «полтавский» – деятельность в должности Полтавского губернского агронома Министерства земледелия и государственных имуществ, члена, а со временем, вице-президента Полтавского общества сельского хозяйства, члена-корреспондента Ученого Комитета Министерства земледелия и государственных имуществ, исследовательская, организационная, издательская, популяризационная деятельность, активная гражданская деятельность. VI период – «уманский» – высший уровень образовательно-организационной деятельности П. М. Дубровского как директора Уманского среднего училища садоводства и земледелия; VII – «петербургский» – редактор журнала «Сельское хозяйство и лесоводство», переводчик и ответственный редактор отраслевой научной литературы.

Глава третья «Научно-организационная деятельность П. М. Дубровского» раскрывает грани таланта ученого как организатора и освещает его научные интересы и направления. После окончания Петровской земледельческой и лесной академии губернский агроном получил звание действительного студента с правом на степень кандидата по двум направлениям – лесному и сельскохозяйственному. Знания и практику, полученные в Академии, П. М. Дубровский раскрыл в «полтавский» период, который был самый плодотворный, насыщенный и долговременный.

За 17 лет службы на Полтавщине губернский правительственный агроном организовывал сельскохозяйственные выставки, земледельческие курсы, провел множество лекций и встреч с хозяевами – владельцами поместий и населением по разным вопросам ведения хозяйства: обработки земель, садоводства, животноводства, борьбы с вредителями, консультации по внедрению новых сельскохозяйственных орудий и техники и т.п., был инициатором создания и главным редактором отраслевого журнала «Хуторянин». Ученый причастен к созданию опытного поля лекарственных растений, образованию опытных полей и метеостанций в имениях. Многие начинания, возникшие благодаря инициативе и поддержке губернского агронома, существуют до сей поры.

На основе анализа Журналов заседаний Полтавского общества сельского хозяйства, публикаций в журнале «Хуторянин», в ряде других периодических изданий, которые переводил П. М. Дубровский или был редактором перевода, удалось установить направления научных исследований ученого.

Глава четвертая «Творческие поиски П. М. Дубровського» открывает спектр деятельности ученого в разных отраслях сельского хозяйства. Его научные труды основывались на теоретических знаниях, подтвержденных практическими опытами. Благодаря ему в Полтавской губернии была налажена доставка сельскохозяйственных орудий и машин, распространены новые виды кормовых культур и луговых трав, основаны племенные станции, завезено новые породы свиней и коров.

П. М. Дубровский – автор более четырехсот работ, где находим ответы на проблемные сельскохозяйственные вопросы того времени, которые актуальны и сейчас.

Ключевые слова: П. М. Дубровский, Полтавский губернский агроном, Петровская земледельческая и лесная академия, Полтавское общества сельского хозяйства, Полтавское опытное поле, Кучеровская сельскохозяйственная школа, система ведения сельского хозяйства, гао-лян, журнал «Хуторянин».

ANNOTATION

Ivanchenko L. A. Scientific-organizational and educational activities of P.M. Dubrovsky (1857–1916) in the context of national agricultural research case. – Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.07 – history of science and techniques. – National Agricultural Library NAAS, Kyiv, 2017.

The thesis is a systematic scientific historical research, where scientific achievements of the first Poltava provincial agronomist P.M. Dubrovsky (1857–1916) are summarized by the comprehensive analysis of representative sources and application of modern methodological principles. The conditions and key factors in the formation of scientists' scientific outlook are revealed, his organizational, educational, research activities are analyzed, and the main directions of scientific research are determined and characterized. In order to enhance the historical and analytical study the division into periods of life and creative activity of the scientist is carried out. It is revealed and proved the significant contribution to Dubrovsky scientific achievements for the development of national agricultural science, branch research case, his place and role in the period of further development of agriculture in Ukraine in the second half of XIX – early XX century. Research interests of the scientist managed to reproduce through the study of more than 400 of his works.

Keywords: P.M. Dubrovsky, Poltava provincial agronomist, Petrovsky-Razumovsky Agricultural and Forestry Academy, Poltava Society of Agriculture, Poltava experimental field Kucherivska agricultural school system of agriculture, Gao-liang, the periodical «Hutoryanyn».